

DOĞRUDAN VE DOLAYLI OLARAK ÇİNCEYE GEÇEN TÜRKÇE KELİMELER ÜZERİNE

Studies on Turkish Words Passing Directly or Indirectly into The Chinese

Alimcan İNAYET*

Özet

Çinceye diğer dillerden alınan binlerce alıntı kelime bulunmaktadır. Çinli dilcilerden Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei muhtelif dillerden Çince'ye giren 10.000 kelime (aynı kelimenin değişik şekilleriyle birlikte) tesbit etmiş ve bunları bir sözlük halinde 1984'te Shanghai Sözlük Neşriyatı'nca basılan HANYU WAILAICI CIDIAN "Çinceye Geçen Kelimeler Sözlüğü" (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese) adlı kitapta vermiştir. Bu kelimeler arasında tarihin çeşitli dönemlerinde Türkçe ve Türkçenin çeşitli lehçelerinden doğrudan ve dolaylı olarak Çinceye geçen yüzlerce Türkçe kökenli kelime vardır. Bu kelimelerin bir kısmı belirli dönemlerde değişik nedenlerle Çince'ye geçmiş, ama fazla kullanılmamıştır. Bir kısım kelimeler ise bugünkü Çince'de de yoğun olarak kullanılmaktadır. Biz bu yazıda söz konusu kitaptan tespit ettiğimiz Türkçe kökenli kelimeleri tasnife tabi tutarak gerekli açıklamalarıyla birlikte bir liste halinde vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Alıntı, Çince, Dolaylı, Türkçe.

Abstract

There were thousands loan-words in Chinese. Chinese linguist Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei determined 10 thousands loan-words in Chinese and published them in "A Dictionary Of Loan Words and Hybrid Words in Chinese" in 1984. We have determined a great many loan-words from Turkish and Turkic dialect by directly and indirectly in this dictionary and classified and listed them in this article.

Key Words: Loan, Chinese, indirectly, Turkish

Çince kelime hazinesi bakımından dünyanın zengin dillerinden biri sayılır. Çincenin bu zenginliği onun kelime türetmedeki kendine has özelliğinin yanı sıra değişik dillerden hiç çekinmeden kelime almasına da bağlıdır. Bugün Çince zengin kelime hazinesiyle başta Türkçe olmak üzere Japon, Kore, Mançu, Moğol, Tibet gibi komşu ülke dillerine binlerce kelime veren dil konumuna geldiyse, bu, tarih boyunca Türkçe, Moğolca, Mançuca, Japonca, Tibetçe, İngilizce, Fransızca, Rusça, Sanskritçe, Farsça, Arapça, İbranice ve Malayca gibi çeşitli dillerden aldığı binlerce kelime sayesinde olmuştur. Ancak Çincenin yabancı dillerden alıntı yapmadaki özelliği ve telaffuzunun diakronik (artzamanlı) ve sinkronik (eşzamanlı) olarak değişken olma özelliğinden dolayı alıntıların pek çoğu tanınmaz hale gelmiştir. Buna rağmen Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei gibi Çinli dilciler muhtelif dillerden Çinceye giren 10.000 kelime (aynı kelimenin değişik şekilleriyle birlikte) tesbit etmiş ve bunları bir sözlük halinde 1984'te Shanghai Sözlük Neşriyatı'nca basılan HANYU WAILAICI CIDIAN "Çinceye Geçen Kelimeler Sözlüğü" (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese) adlı kitapta vermiştir. Biz bu yazıda sadece doğrudan ve dolaylı olarak Çinceye geçen Türkçe kelimeler üzerinde durduk. Söz konusu sözlükte tarihin çeşitli dönemlerinde Türkçe ve Türkçenin çeşitli lehçelerinden doğrudan Çinceye geçen kelimelerin yanı sıra diğer diller aracılığıyla geçen kelimeler de bulunmaktadır. Türkçe kaynaklı gösterilen kelimelerin bir kısmını Arapça ve Farsça kökenli kelimeler teşkil etmektedir. Moğolca, Tibetçe, Kıtanca, Rusça, İngilizce kaynaklı gösterilen kelimelerin bir kısmını da Türkçe kelimeler teşkil etmektedir. Biz sözlükte dağınık halde bulunan Türkçe kelimeleri büyük bir özenle tespit etmeye çalıştık. Tespit edilen kelimeleri tasnife tabi tuttukten sonra, gerekli açıklamalarıyla birlikte liste halinde verdik. Kelimelerin sözlükteki orijinal şekillerini mümkün olduğunca aynen vermeye çalıştık. Ancak bazı özel işaretleri bilgisayar ortamında yazmak kolay olmadığından, bu tür işaretlerin, Türk çeviri yazısındaki en

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

yakın karşılıkları kullandık. Mesela, sözlükteki “to ” kelimesini “toğ” şeklinde verdik. Sözlükte Türkçe kelimelerin anlamları ayrıntılı açıklanmıştır. Ancak bu kelimelerin anlamları Türkiye’de herkesçe bilindiği için ayrıntılı açıklamaya gerek duymadık, sadece gerekli açıklamaları yaptık. Sözlükte bazı kelimelerin Çincedeki birden fazla yazılış şekilleri verilmiştir. Biz sadece madde başlığı olarak verilen şekillerini tercih ettik.

A. Doğrudan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

1. Huncadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de 28 kelime Hunca kaynaklı gösterilmiştir. Bunlardan 14'ünün orijinal şekli gösterilmiş, 14'ünün ise gösterilmemiştir. Orijinalı gösterilmeyen kelimelerin Eski Çincenin telaffuz kurallarına göre yeniden yapılandırılması (reconstruction) gerekmektedir. Hunca kaynaklı gösterilen **chányú** "Hun hükümdarı" (XHC.,s. 117), **luòtuó** "deve" (XHC., s. 752), **xiānbēi** "Siyanpi" (XHC., s. 1246), **xīngxīng** "şempanze" (XHC., s. 1288) gibi 4 kelime bugünkü Çince çok kullanılmaktadır. Hunca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. **chányú** "Hun hükümdarlarının unvanı"< Hun. *sanok / tsanak*, HWC., s. 63
2. **chēnglí** "tanrı"< Hun. *tāngri* [Türkçesiyle aynıdır], HWC., s. 65
3. **chēnglígūtū chányú** "Hun hükümdarlarının tam unvanı" < Hun. *tāngri to ū sanok* [*tāngri* "gök ", *to ū* "oğul ", *sanok* "muazzam" anlamındadır], HWC., s. 65
4. **chēnglídúgū** "Gök oğlu"< Hun. *tāngri to ū* , HWC., s. 65
5. **dòuluò** "mezar" < Hun. *tou - lo / tu - lo*, HWC., s. 84
6. **gūtū** "Hun hükümdarlarının unvanı"< Hun. *to ū* [Aslı anlamı " oğul "dur < Tü. *to ū* " doğurmak "], HWC., s. 122
7. **gūlí** "Hunlarda askeri ve memuri işleri idare eden, yabğu derecesinin altında bir rütbe adıdır."< Hun. *tura*, HWC., s. 124
8. **gūdūhóu** "Hunlarda yabancı soylu aristokratların üstlendiği rütbe adı olup, Chanyu ve sağ-sol vezirin yardımcısıdır" < Hun. *gudu*, HWC., s. 124
9. **guōluò** "kemer" < Hun. *qwaǵlag / qwaǵrag*, HWC., s. 127
10. **jīnglù** " Hun kılıcı" < Hun. *king - luk* [Aslı anlamı "satır" dır < Tü. *qyng hr / q*. Tü. *qiliç*; *kilidji* " kılıç "tan geldiği de söyleniyor], HWC., s. 163
11. **luòtuó** "deve" < Hun. *dada*, HWC., s. 219
12. **luòdī** "bir çeşit ayakkabı" < Hun. HWC., s. 219
13. **ōutuó** "1. sınır gözetim evi; 2. her iki tarafın egemenliğinde olmayan sınır arazi" < Hun. HWC., s. 263
14. **qílián** "gök, tanrı" < Hun. HWC., s. 283

15. **qiěqú** "Hunlarda rütbe adı" < Hun. HWC., s. 287
16. **rìzhú** "Hun kağanlık sarayındaki görev unvanı" < Hun. (HWC., s 292)
17. **shìzhú** "Hunlarda rütbe adı"< Hun. HWC., s. 315.
18. **shībǐ** "Hunlarda kullanılan, üzerinde serbi denilen hayvanın sembolü işlenmiş bir çeşit kemer" < Hun. *serbi*,HWC., s. 315
19. **túqíwáng** "Hunlarda chanyudan sonra en yüksek rütbedir" < Hun. HWC., s. 346
20. **wēnyúdi** "Hun kağanlık sarayındaki görev ünvanı" < Hun. HWC., s. 358
21. **wūsī** "kağanlık sarayı" < Hun. HWC., s. 363
22. **xīānbēi** "1. aslında eskiden Siyanpilerin kutsal bildikleri, dolayısıyla onu kabile adı olarak kullandıkları bir çeşit hayvandır; 2. bu tür hayvanın sureti işlenmiş kemer" < Hun. *serbi* HWC., s. 371
23. **xīngxīng** "şempanze" < Hun. HWC., ss. 374-375
24. **yānzhi** "1. çiçek adıdır, 2. tütün çiçeğinden yapılmış, bayanların kullandıkları makyaj malzemesidir" < Hun. HWC., s. 381
25. **yānzhi** "Hunların evlenmiş kızlara verdikleri isimdir; 2. Han sülalesi döneminde Hunların kağanın hatununa verdikleri isimdir" < Hun. HWC., s. 381
26. **yùjiān** "Hunlarda rütbe adı" < Hun. HWC., s. 397
27. **zhǎnjiāng** "Hun kağanlık sarayındaki görev adı" < Hun. HWC., s. 403
- & " **zī** "köle" < Hun. *ze*, HWC., s. 409

2. Türkçeden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de 52 kelime Türkçe kaynaklı gösterilmiştir. Bunların **wùlishè** hariç tümünün Türkçedeki orijinal şekli de gösterilmiştir. Bunlardan para anlamındaki "tenge" kelimesiyle bir tür çiçek adı olan "çambağ" kelimesinin Sanskritçe kökenli olduğu ifade edilmiştir. **hǔpò** ve **sàbǎo** kelimelerinin kökeni ise belirlenememiştir. Türkçeden Çinceye geçmiş kelimelerden **bì lì** "çalgı aleti"(XHC., 60), **kōnghóu** "kopuz"(XHC., s. 648), **zhēnzhū** "inci"(XHC., s. 1467) bugünkü Çince de kullanılmaktadır. Türkçe kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. **ā bō** "rütbe adı" < Tü. *apa*, HWC., s. 1
2. **àiwūchì** "danışma bürosu"< Tü. *ayruçi*, HWC., s. 16
3. **àidēng nínglǐ** "ay tanrısı"< Tü. *ai-tāngr*, HWC., s. 16
4. **bā'ěrsī** "pars" < Tü. *bars*, HWC., s. 26

5. **bìlì** "Eski dönemdeki borulu çalgı aleti. Han sülalesi döneminde batı ülkelerinden girmiştir, Tang, Song sülalesi ziyafet müziklerinin önemli çalgısıdır"< Tü. *bāri / beri*, HWC., s. 44-45
6. **bóbù** "pamuktan yapılmış kumaş" < Tü. *bōz*, HWC.,s. 53
7. **bókè** "beylik. Qing sülalesi döneminde Xinjiang (Doğu Türkistan) Uygur bölgesinde "beylik" tesis edilmiş olup, her derecedeki beylik babadan oğula miras kalma özelliğine sahiptir" < Tü. *bāg*, HWC., s. 53
8. **bùérhūti** "kartal" < Tü. *bürküt*, HWC., s. 56
9. **chuò** "rütbe adı" < Tü. *çor*, HWC., s. 67
10. **dágān** "Türklerde rütbe adıdır"< Tü. *tarqan*, HWC., s. 69
11. **dēnglì** "gök, ilah" < Tü. *tāngri*, HWC., s. 77
12. **fúnǐ** "içki" < Tü. *bāgni*, HWC., s. 108
13. **gēsīgēyóu** "kurt yağı" < Tü. *qasqir yağ*, HWC., s. 116
14. **gǔna** "deniz ayısı" < Tü. *kuna*, HWC., ss.124-125
15. **héjùlù** " yiğitliği dolayısıyla itibar kazanmış kimse" < Tü. *ālp külüg*, HWC., s. 136
16. **hǔpò** "bir çeşit süs taşı" < Tü. *xubix*. Suriyelilerin dilindeki *harpax*< Yunancadan geldiği, bir de Orta Çağ Farsçası (Pehlevi)ndaki *kahrupa*'dan geldiği söyleniyor. HWC., s. 141
17. **huǒbùsī** "kopuz"< Tü. *qobuz / qûpûz*, HWC., s. 145
18. **jǐjǐcǎo** "bir çeşit bitki, hem yem olarak kullanılır, hem de sepet örülebilir" < Tü. *çi*, HWC., s. 147
19. **kèdūn** "Eski dönemde Türklerde ve Moğollarda kağanların hanımlarına verilen hürmet adıdır" < Tü. *qatun*, HWC., s. 184
20. **kèhán** "Eski dönemde Türklerin en yüksek hükümdarlarına verdikleri hürmet adı"< Tü. *qağan*, HWC., s. 184
21. **kōnghóu** "Eski dönemdeki telli çalgı aleti, küçükleri en az 5 telli, büyükleri en çok 25 telli olurlar" < Tü. *qobuz, qupuz*, HWC., s. 190
22. **quēlùchuò** "şerefli" < Tü. *külüğ-çor*, HWC., s. 290
23. **ruòdī** "iyi, üstün yetenekli, saygı değer kimse" < Tü. *yaqçi, zaqçi*, HWC., s. 293
24. **sàbǎo** "Kuzey Qi, Sui, Tang sülaleleri döneminde zerdüş din işlerine bakan memur" < Tü. *sarbov*, HWC., s. 295
25. **shābōlüè** "rütbe adı" < Tü. *işbara*, HWC., s. 305

26. 'shè "Türk ve Uygurlarda askeri rütbe adı" < Tü. *şad*, HWC., s. 310
27. 'silifā "rütbe adı" < Tü. *iltābir*, HWC., s. 326
28. 'sū "su" < Tü. *su*, HWC., s. 326
29. suòmò "sevimli" < Tü.

50. 'zhādúzún "hazırlık" < Tü. *yaptursun*, HWC., s. 401

51. 'zhānfú "bir çeşit çiçek" < Tü. *çambag* [< Skr. *campaka*], HWC., s. 403

52. zhēnzhū "inci" < Tü. *inçü*, HWC., s. 404

3. Siyanpiceden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de Siyanpiçe kaynaklı gösterilen kelimeler arasında 48 kelime Türkçe kökenlidir. Bunlar şunlardır:

%' 'āmódūn "anne". "modun, modun" şeklinde de yazılır. <Siy. *aḃayatun* HWC., s. 9

&' 'ā zhēn "kral sarayındaki mutfak" <Siy., HWC., s. 14

3. āgān "kardeş, büyük, değerli" <Siy., HWC., s. 4

4. 'báliè "köprü" <Siy., HWC., s. 32

5. 'bá "toprak" <Siy., HWC., s. 32

*" 'bīdézhēn "katip, yazıcı" <Siy. <Tü.- Mo. *bitigčī(n)*; *bit kčīn*, *pit kčīn*, HWC., s. 41

7. 'chìnú "kurt" < Siy., HWC., s. 65

8. 'chǔ "kabul etmeyi ifade eden ünlemdir" <Siy., HWC., s. 66

9. 'duōbáizhēn "piyade asker" <Siy. *tabaqčīin*, HWC., s. 87

10. 'fúzhúzhēn "menzil emini" <Siy., HWC., s. 106

11. 'fùzhēn "aristokratların mutfağı" <Siy., HWC., s. 109

12. 'hégān "dayanak" <Siy., HWC., s. 136

13. 'hélázhēn "süvari, atlı asker" <Siy. *allačīn*, s. 137

14. 'hèruò "sadık, bağılı" <Siy., HWC., s. 137

15. 'hòuníyú "talihlinin oğlu" <Siy., HWC., s. 139

16. 'hòu "toprak" <Siy., HWC., s. 139

17. 'kēbózhēn "kapıcı" <Siy. <Tü.-Mo. *qabi čī(n)* <Tü. qapuçı "kapıcı" (G. Doerfer, s. 536), HWC., s. 183

18. 'kēsūn "kraliçe" <Siy. *khasun* <Tü. *qatun*, HWC., s. 184

19. 'mòhè "baba" <Siy., HWC., s. 246

20. 'mòtí "müfettiş derecesinde bir memuriyet ünvanıdır" <Siy., HWC., s. 247

21. 'mùgǔlù "kel" <Siy., HWC., s. 249
22. 'púdàzhēn "hükümdarların giysilerine bakan kimse" < Siy. <Tü. *bōgtāg* "Eski Türk aristokrat kadınlarının bir çeşit yüksek başlık", HWC., s. 280
23. 'qǐfú "küçük oğul" <Siy., HWC., s. 284
24. 'qīhàizhēn "cellat" <Siy., HWC., s. 284
25. 'qīwànzhēn "tercüme memuru" <Siy. <Mo. *kālmārčīn* "tercüme memuru", HWC., s. 284
26. 'qūji "alçak" <Siy., HWC., s. 289
27. 'sāngqián "korunan yer" <Siy. *sagan*, HWC., s. 301
28. 'shīlóu "yüksek" <Siy., HWC., s. 318
29. 'sīfén "ot" <Siy. HWC., s. 326
30. 'sìqíndīhé "bakan derecesinde bir görev unvanı" <Siy., HWC., s. 326
31. 'suǒdùzhēn "koruyucu, koruma" <Siy. *saqdaqčīn*, *saqdučīn*, HWC., s. 331
32. 'tà "Eski Siyanpilerin gök tanrıya tapmadan önce düzenledikleri bir çeşit tören" <Siy. *tag* <Tü. *tag*, HWC., s. 333
33. tiěfú "babası Hun, annesi Siyanpi olan insan" <Siy., HWC., s. 344
34. 'tūfā "yorgan" <Siy., HWC., s. 345
35. 'tǔxī "eski, kadimi" <Siy., HWC., s. 347
36. 'tuīyín "araştırmayı derinleştirmek" <Siy., HWC., s. 348
37. 'tuō "toprak" <Siy., HWC., s. 348
38. 'tuōduó "ne ilah, ne de insan olan mahlukat" <Siy., HWC., s. 348
39. 'wū āizhēn "birliğe girecek olan yabancı soyadlıları idare eden memur" <Siy. *uağaičīn*, HWC., s. 360
40. 'wūyīn "ev" <Siy., HWC., s. 363
41. 'xiānzhēn "menzilhane süvarisi" <Siy. <Tü.-Mo. *yamčī(n)* <Mo. *yam* "istasyon, durak", *jam* "yol", HWC., s. 371
42. 'yángzhēn "memuriyet unvanı" <Siy., HWC., s. 383
43. 'yīdòujuàn "aydınlık" <Siy., HWC., s. 388

44. 'yòulián "bulut" <Siy., HWC., s. 396

45. yùruò "asalet unvanı" <Siy., HWC., s. 397

46. 'zhéhuìzhēn "yargıç" <Siy. *jilruaiçin* <Tü.-Mo. *julura(lug)çi* "memur"; Mo. *ǰarguçi*, HWC., s. 404

47. 'zhíqín "imparatorun yakınları" <Siy. *tāgin* <Tü. *tāgin* "imparator ailesinin evlatlarının üstlendikleri görev unvanı", HWC., s. 406

48. 'zhízhēn "kendi milletinin iç işlerini idare eden yönetici" <Siy. *tāgçin*, HWC., s. 406

4. Tuyguncadan Çinceye geçen kelimeler

HWC'de Tuyguncadan geçen bir kelime kaydedilmiştir.

1. 'mòhé "baba" <Tuy. *(a)bağa* <Tü. *bağa* "küçük", HWC., s. 246

5. Uygurcadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de 83 kelime Uygurca kaynaklı gösterilmiştir. Bunların 6'sinin Türkçe, 14'ünün Arapça, 14'ünün ise Farsça, 2'sinin Rusça, 1'nin Moğolca, 1'nin de Çince kökenli olduğu açıklanmıştır. Uygurca kaynaklı gösterilen bazı kelimeler köken itibarıyla Uygurca değildir. Örneğin: *apto^wa* (Far.), *barat* (Ar.), *da^waz* (Far.), *doğa* (Moğ.), *gugut* (Far.), *majan* (Ar.), *nezir* (Ar.), *sama* (Ar.), *sapayi* (Ar.), *satar*, *senem* (Ar.), *tembur* (Ar.), *wehpe* (Ar.). Bu kelimeler Uygurcaya yerleşerek Çinceye geçmiş kelimelerdir. 83 kelime içerisinde Türkçe kökenli olarak gösterilen 6 kelime de dahil toplam 33 Uygurca kelime bulunmaktadır. Kitapta Uygurcadaki kız ve bayanlara saygı ifadesi olarak kullanılan *hinim* kelimesi Farsça kökenli gösterilmiştir. Ancak buradaki *hinim* kelimesi *han-i-m* - *hanım* kelimesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Türkçe kökenlidir. İki terkipli bazı kelimelerin biri yabancı kökenli, diğeri Türkçe kökenlidir. Örneğin:

āqímùbókè " hakimbeg " <Ar. *hakim-* tü. *beg*; **ānbā'ěrqi** "ambarçi" <Far. *ambar-* Tü. *çi*; **pütōngdīxiàng** "pütün dihan" <Tü. *pütün-* Far. *dihan*.

Uygurcadan Çinceye geçen kelimelerden **kǎn'ěrjīng** "yeraltı su kanalı" (XHC., s. 632),

kǎntùmàn " kazma " (XHC., s. 632), **náng** "ekmek" (XHC., s. 818), **qiāpàn** "ceket" (XHC., s. 906) Çince de kullanılmaktadır. Uygurca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 'ābūdūwāhú " ibrik" < Uyg. *apto^wa*, HWC., s. 1

2. **ājí** "Demokratik reform hareketinden önce Uygur yüksek tabaka zatlının isimlerinin sonuna ilave edilen hürmet adıdır ". < Uyg. *haji* < Ar. *hajji* / *hajj* " kutsal yere bakıp tapınan " < *hajja* " yola çıkmak, kutsal yeri ziyaret etmek", HWC., s. 5

3. **ādà** " yaşça ve itibarca büyük kimse " < Uyg.~ Kaz. *ata* < Tü. *ata* " baba, ata ", HWC., s.2.

4. **ā'ěrqiē** "Uygur feodal çiftliğindeki erkek uşak; ailedeki erkek köle" < Uyg. *elqi* (HWC., s. 4).

5. **ākèsākā'ěr** " Uygur feodal çiftliğinin baş yöneticisi veya amiridir < Uyg. *aksakal*, HWC., s. 6

6. **ānà** " anne " < Uyg. *ana* < Tü. *ana*, HWC., s. 9

7. **āqímùbókè** " Qing Sülalesi dönemindeki Şincang Uygur bölgesinde şehir ve köy işlerini idare eden en yüksek yöneticidir " < Uyg. *hakim beg* [*hakim* < Ar. *hakim* " hükümdar ". *beg*

24. **dūwǎ** "dua" < Uyg. *doa* [Ar. *du'ā*], HWC., s. 84
25. **dútǎ'ēr** "iki telli saz" < Uyg. *dutar* [< *dut* "iki" + *tar* "tel" < Far.], HWC., s. 85
26. **gōngnǎisīzhōngyáng** "ince yünlü koyun" < Uyg. *küneskoyi* [*künes* Kuzey Xinjiang (Doğu Türkistan)daki Künes ilçesi (Yani xin yuan xian)nin adından alınmadır], HWC., s. 122
27. **gūgūti** "kükürt, kibrit" < Uyg. *gugut*, HWC., s. 123
28. **hāzī bókè** "Eski dönemdeki Uygur idareci, hakimbeğden bir kademe altındadır" < Uyg. *kazbeg*, HWC., s. 131
29. **hǎilīmù** "bayan, hanım" < Uyg. *hinim* [Far.], HWC., s. 133
30. **hàn** "1.1949'tan önce bazı yüksek tabaka Uygur erkeklerinin adlarının sonuna ilave edilen san; 2. Uygurların bayanları ifade etmede kullandıkları san, ismin sonunda kullanılır". < Uyg. *han* [< Tü.], HWC., s. 134
31. **hézhuō** "1. İslam sahabelerine, Muhammed'in soyundan gelenlere ve İslam ulemalarına, yani kutsal kişilere verilen hürmet sanı ; 2. Xinjiang (Doğu Türkistan) ve Orta Asya bölgesindeki feodal yüksek tabaka İslami zatlarının kendilerine verdikleri san, yani aristokrat" < Uyg. *hoja* [< Far. *huājah*], HWC., s. 136
32. **hēizīmǎitkǎ'ēr** "hizmetçi" < Uyg. *kizmetkar* [< Ar. *hidmat* veya Far. *hizmat* + Far. *kar* (yapım eki)], HWC., s. 138
33. **jìnàzī** "tabut" < Uyg. *jinaza* [< Ar. *janāz*], HWC., s. 150
34. **kǎlóng** "Eski Uygurların çalgı aleti, şekli kanuna benzer" < Uyg. *kalun*, HWC., s. 170-171
35. **kǎn'ěrjǐng** "Uygur ve başka millet halklarının dağdaki kar sularıyla tarlayı sulamada kullandıkları su tesisidir, kuyular ard ardına sıralanacak şekilde kazılıp sonra dipten bir birleriyle bağlanarak yeraltı su kanalı haline getirilir" < Uyg. *kariz*, HWC., s. 175
36. **kǎntūmàn** "kazma, çapa" < Uyg. *ketmen*, HWC., s. 175
37. **kèyīkèkǎ** "yumurta sarısı ile undan yapılmış ince çörek" < Uyg. *kiyikqe*, HWC., s. 189
38. **kū'ēr** "köle" < Uyg. *kul*, HWC., s. 191
39. **kù'ěrbanjié** "kurban bayramı" < Uyg. *kurban heyit* [< Ar. *'īd al-Qurbān*], HWC., s. 191-192
40. **mǎjiàng** "Uygur ve diğer azınlık milletlerin kullandıkları süs eşyası, incileri ipe geçirmek suretiyle yapılan bir çeşit kolye" < Uyg. *majan*, HWC., s. 228
41. **mǎisēng** "müezin" < Uyg. *mezin* [< Ar. *muazz(i)n*], HWC., s. 229

42. **mǎixīrèfū** "Uygur ve diğer milletlerin küçük çaptaki geleneksel eğlence partısı, genellikle kış sezonunda evlerde düzenlenir, katılımcılar genellikle erkeklerdi" < Uyg. *mexrep* [< Ar. *maşrab* "bar, yiyip içilen yer "], HWC., s. 229
43. **mòhéyān** "sigara" < Uyg. *mohorka* [< Rus. *maxopka*], HWC., s. 246
44. **mùkāmū** "Melodi anlamına gelir, Uygurların münevver klasik halk müziği, 12 bölümlüdür, ' 12 makam ' diye adlandırılmıştır " < Uyg. *mukam* [muhtemelen < Far. *muq* "şarkı" + Tü. *an* " şarkı "], HWC., s. 249
45. **nàzī'èrkǒng** "Uygur dansı " < Uyg. *nazirqum*, HWC., s. 253
46. **nǎizi'èr** "Uygurların ölenlerin ruhu için düzenledikleri bir tür faaliyet, yakın kişiler davet edilip çeşitli milli yemekler yenir" < Uyg. *nezir*, HWC., s. 254
47. **náng** "ekmek" < Uyg. *nan* [< Far. *nān*], HWC., s. 255
48. **núgǔlā** " davul " < Uyg. *nağra* [< Far.], HWC., s. 261
49. **pípí** " Uygurların nefesli çalgı aleti" < Uyg. *pipi*, HWC., s. 273
50. **pírándíkè** "Bir çeşit şekerli bisküvi; bisküvi; pasta ". < Uyg. *pranik*, *perendik* [< Rus. *pranik*], HWC., s. 273
51. **píyází** " soğan " < Uyg. *piyaz*; Kaz. *peyaz*, HWC., s. 273
52. **pǔtǒngdǐxiàng** " toprak ağalarına yıllık çalışan çiftçi" < Uyg. *pütün dihan* [*dihan* < Far.], HWC., s. 282
53. **qímànduǒpà** "Uygurlarda bir çeşit renkli çiçek işlenmiş şapka" < Uyg. *qimendoppa*, HWC., s. 283
54. **qiāpàn** "Uygur, Tacik gibi milletlerde erkeklerin giydikleri bir çeşit yakasız uzun ceket" < Uyg. *qapan*, HWC., s. 285
55. **rèwǎfū** "Uygurların telli çalgı aletidir. Güney Xinjiang(Doğu Türkistan)'dakisi yedi telli, Kuzey Xinjiang(Doğu Türkistan)'dakisi sadece beş telli olur" < Uyg. *ra^wap* [< Far. *rabāb*], HWC., s. 291
56. **róubāyī** "Uygur klasik şiirindeki bir türdür. Çinlilerin dörtlüklerine benzer" < Uyg. *rubay* [< Far.], HWC., s. 292
57. **ròuzǐjié** "ramazan bayramı" < Uyg. *Rozi hey*t [< Far. *Roza* < *roza* " perhiz "], HWC., s. 292
58. **sàbāyī** "Uygur çalgı aleti" < Uyg. *sapay*, HWC., s. 295
59. **sàidíkè** "Eskiden her bayramda çiftçi kölelerin camiye verdikleri buğday" < Uyg. *sedike* [< Ar. *sadaqa* " dilenciye verilen para "], HWC., s. 298

60. **sàināmù** "Xinjiang (Doğu Türkistan)'ın çeşitli yerlerine yayılan Uygur vs. milletlerin bir tür şarkılı dansı, bir kaç şarkının dansa uyarlanmasıyla meydana gelir" < Uyg. *senem*, HWC., s. 299
61. **shālāngmù** "selam" < Uyg. *salam* [< Ar. *salām* 'sağlam, barış', İbranicedeki *shālām* ("barış") ile aynı kökten], HWC., s. 306
62. **shālū** "öğreti" <Eski Uygurca. *şazin*, HWC., s. 306
63. **shāmàn** "Uygurların bir çeşit dansı" < Uyg. *sama*, HWC., s. 307
64. **shātā'ēr** "Uygurların telli çalgı aleti. 13 telli olur" < Uyg. *satar*, HWC., s. 307
65. **suōsuō** "Xinjiang (Doğu Türkistan) kumluklarındaki bir çeşit bitki, odun yapılı" < Uyg. *söksök*, HWC., s. 331
66. **tābù** "tabut" < Uyg. *tawut* [< Ar. *tāwūt*], HWC., s. 333
67. **tālānqí** "Aslı anlamı ekicidir. Azadlıktan önceki Mançu döneminde İli'ye göç eden Uygur çiftçilerine verilen ad" < Uyg. *taranqi* [< Moğ. *tariyaçin* " çiftçi, tekil"; *tariyaçid* "çiftçiler, ç."n9e], HWC., s. 334
68. **tán** "Eskide Xinjiang(Doğu Türkistan)'ın kuzey bölgesinde pırınç tarlasını ölçmede kullanılan birim, aşağı yukarı 20 dönümdür" < Uyg. *den* [< Çin. *dān, shi*, HWC., s. 337
69. **tānbù'ēr** "Uygur çalgı aleti, tanbur" < Uyg. *tembur*, HWC., s. 337
70. **tōngwēng** "yakasız uzun deri giysi" < Uyg. *ton* ; Kaz. *ton*, HWC., s. 345
71. **tuòlè** "aristokrat, bey" < Uyg. *töre*; Kaz. *törè*, HWC., s. 349
72. **wāfūdi** "dini arsa" < Uyg. *wehpe*, HWC., s. 352
73. **wūmāsī** "mısır unundan yapılan yemek" < Uyg. *umaq*, HWC., s. 362
74. **wūmāshí** "mısır eriştəsi" < Uyg. *umax* [muhtemelen < un + ax "yemek"ten], HWC., s. 363
75. **wūshòu'ěr** "İslamdaki dini vergilerden biri, yani dini hububat" < Uyg. *uxur, huxur* [Ar. *iuxur* "onda bir vergie], HWC., s. 363
- 76.

81. **yèqiè** "Xinjiang(Doğu Türkistan)daki müslümanların aile fertleri öldükten yedi gün ve bir yıl sonra yapılan tören, hoca çağırılıp Kur'an okutulur ve yakınlarına hediye verilir" < Uyg. *yette* [Aslında " yedi gün" demektir], HWC., s. 384

82. **yīmámù** "Xinjiang(Doğu Türkistan)da İslam dini görevlisi, namaz kıldıran kişi" < Uyg. *imam* [Ar. *imām* "yönetici, yol gösterici"], HWC., s. 386

83. **yīlèkèqí** "yıllık çalışan" < Uyg. *yillikqí*, HWC., s. 387

84. **zhākātèshuì** "İslam dinindeki vergilerin biri" < Uyg. *zakat* [Ar. *zakāt* "vergi vermek, fakirlere pul para vermek"], HWC., s. 401

5. Kazakça'dan Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de Kazakça kaynaklı gösterilen 21 kelime bulunmaktadır. Bunların tümünün Kazakçadaki orijinal şekli verilmiştir. Bunlar arasındaki **náwúròuzjīé** "nevruz" kelimesi Farsça kökenlidir. **dòngbùlā** "dombura" (XHC., s. 257) bugün Çince de kullanılmaktadır. Kazakça kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. **ākēn** "Kazakların halk şairleri ve ozanlara verdikleri isim" < Kaz. *aken*, HWC., s. 6

2. **ākēn táncàng** "Kazak halk şairlerinin atışması, bir ya da iki kişi dombura çalarak söyler, güftesi genellikle irticalen söylenir, ayrıca konuşma da vardır" < Kaz. *akendar aytese*, HWC., s. 6

3. **āwùlè** "Kazaklarda kan bağına dayanan en küçük birlik, genel olarak bir hayvan sahibi aile ya da hayvan sahibi zenginleri temel alan, kan bağları yakın olan bir kaç aile veya ondan fazla aileden oluşur." < Kaz. *awel*, HWC., s. 13

4. **bāsī** "avul (kan bağına dayanan en küçük birlik) başı, belirli yetkileri vardır" < Kaz. *Base* < *bas*, HWC., s. 30

5. **bào'ěrshākè** "Kazaklarda yağda kızartılarak pişirilen bir çeşit yemek, una tuz ilave edilip hamur yapıldıktan sonra küçük parçalar haline getirilerek kızartılır" < Kaz. *ba'wersak*, HWC., s. 36

6. **biào'ěr kè** "Kazak ve Uygurların kışın giydikleri yuvarlak deri giysi" < Kaz. Uyg. *börük/bök* < Tü., HWC., s. 45

7. **bié'ěrlái** "deri yen" < Kaz. *biyelay*, HWC., s. 46

8. **dòngbùlā** "Kazakların milli çalgı aleti, koyun bağırsağından yapılan iki teli vardır" < Kaz. *dombra*, HWC., s. 83

9. **jīntè** "Kazaklarda bir yemeğin adı" < Kaz. *jent*, HWC., s. 162

10. **kāsīkè** "kurt" < Kaz. *kasker*, HWC., s. 172

11. **kēbùsī** "Kazakların milli çalgı aleti " < Kaz. *kobez*, HWC., s. 180

12. **kèzīkūwǎ'ěr** "yani 'kız kovalar', Kazak genç kız ve delikanlılarının çok sevdiği bir oyun. Bir çift genç kız ve erkek atlarına binerek koştururlar, dönüş sırasında kız erkeği kovalar ve kamçısıyla erkeğe vurur" < Kaz. *kez ku'war*, HWC., s. 189

13. **náwúròuzjié** "Kazakların önemli bayramının adı, İslam takvimine göre aralık ayında yapılır" < Kaz. *na^werez*, HWC., s. 251
14. **sībùsikē** "Kazakların milli çalgı aleti, bir çeşit kısa klarnet" < Kaz. *sebezge*, HWC., s. 323
15. **tāmù'ēr** "kardeş gibi olmak" < Kaz. *tamer*, HWC., s. 335
16. **tàomágā** "kartal şapkası, av kartalının başına konur, kartalı tutmaya yarar" < Kaz. *tomaga*, HWC., s. 339
17. **tǔmákè** "Kazak ve Uygur erkeklerinin giydikleri teneke biçiminde yuvarlak şapka, tilki derisinden yapılır" < Kaz. Uyg. *tumak*, HWC., s. 347
18. **wǔlǔ** "kabile, soy" < Kaz. *ure^w / uru^w*, HWC., s. 363
19. **yēli** "Kazakların kabile, sülale ve devlete verdikleri isimdir. Bazen "uruw" (uruk) da derler" < Kaz. *ēl*, HWC., s. 384
20. **yīshīkè** "Kazakların bağladıkları kumaşlı kemer" < Kaz. *ixik*, HWC., s. 387

6. Kırgızca'dan Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de 10 kelime Kırgızca kaynaklı gösterilmiştir. Kelimelerin Kırgızca şekli de verilmiştir. Bunlardan **mìdìzhī** <"katip" Çince kökenli "yazmak" anlamındaki "piet" kelimesinden türetilmiş ve tekrar Çince'ye verilmiştir. Kırgızca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. **àilièqièkè** "Kırgız kadınlarının eskide başlarına bağladıkları beyaz kumaştan yapılan giysi" < Kırg. *elet t^hhek*, HWC., s. 15
2. **bāozāo** "Kırgızların bir çeşit meşrubatı" < Kırg. *bozo*, HWC., s. 37
3. **jiā'ěrmǎ** "Kırgızların bir çeşit meşrubatı" < Kırg. *dzarma*, HWC., s. 153
4. **kèyǎkè** "Kırgızların eski müzik aleti" < Kırg. *qhejaq*, HWC., s. 189
5. **fī Ěkùmùzīqín** "kopuz" < Kırg. *qhomuz*, HWC., s. 192
6. **mǎnàsīqí** "Mahsus Kırgız kahramanlık destanı 'Manas'ı söyleyen halk ozanı" < Kırg. *manast^hhe*, HWC., s. 228
7. **mìdìzhī** "Kırgız hükümdarlarının saray katibi" < Kırg. *bitigçi*, HWC., s. 239
8. **nàrén** "Kırgızların sevdiği etli makarna" < Kırg. *naren*, HWC., s. 253
9. **qièkèmǎn** "Kırgızların deve yünüyle dokudukları bir çeşit kumaş" < Kırg. *t^hhekhmen*, HWC., s. 286
10. **wūlāqíkè** "Kuzu kapışma yarışına katılan kişi" < Kırg. *ulaq^hthe*, HWC., s. 361

7. Özbekçe'den Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de Özbekçe kaynaklı gösterilen kelimelerin sayısı 6'dır. Bunların Özbekçedeki orijinal şekilleri de verilmiştir. Yalnız bunlardan **·sāmāwā**

7. **bāgā** "ordu. Qing sülalesi döneminde "xihu" diye adlandırılan nahiyeden küçük birimdir. Kurtuluştan sonra İç Moğolistan Özerk Bölgesindeki hayvancılık yapılan bölgelerde gelenekteki bu ad

24. **huōnǐchì** "koyuncu, koyun çoban" <Moğ. *xoniçi*, HWC., s. 145. <Tü. qoñçi "çoban"(G. Doerfer, s. 537).
25. **jímùshēn** "meyva, yemiş, reçel" < Moğ. *jimıs, jimisen*, HWC., s. 150. <Tü. (G. Doerfer, s. 530).
26. **kuòduānchì** "muhafız, koruma" <Moğ. *kötüçi, köteçi*, HWC., s. 195. <Tü. küd- "korumak"(G. Doerfer, s. 532)
27. **qièlǐmǎchì** "tercüman" < Moğ. *kelemürçi*, HWC., s. 287. <Tü. kelmeçi "tercüme"(G.Doerfer, s. 531)
28. **mǐnlǐ** "bin" < Moğ. *mianga(n)*, HWC., s. 242. <Tü. (G. Doerfer, s. 533).
29. **qièxuè** "muhafız birliği, muhafız alayı" < Moğ. *kesig, keşigten*, HWC., s. 287. <Tü. (G. Doerfer, s. 531).
30. **fī ǚsàrlǎng(hua)** "dağ çiçeği" < Moğ. *saraana*"çeçek", *saraalan* "çeçek", HWC., s. 297. <Tü. çeçek (G. Doerfer, s. 527).
31. **sūlǔkè** "sürü, hayvan sürüsü" < Moğ. *süreg, sürüg*, HWC., s. 328. <Tü. sürüg "sürü"(G. Doerfer, s. 540).
32. **sùlǔmǎ** "raki" < Moğ. *sürme*, HWC., s. 329. <Tü. sorma(G. Doerfer, s. 540).
33. **tǎlǐyá** "hububat" < Moğ. *tariy-a*, HWC., s. 335. <Tü. (G. Doerfer, s. 542).
34. **tánhà** "damga, mühür" < Moğ. *tamag(a)*, HWC., s. 337. <Tü. (G. Doerfer, s. 541).
35. **tànmǎchì** "deveci, deveye bakan" < Moğ. *temegeçi*, HWC., s. 338. temegen < Tü. (G. Doerfer, s. 542).
36. **téng gē lǐ** "gök, tanrı" < Moğ. *teñri, teñgeri, tegri* <tü. *teñri*, HWC., s. 342.
37. **túmén** "tümen, on bin" < Moğ. *tumen* < Tohar. *tmam, tmane, tumane* < tü. *tümen*, HWC., s. 346. <Tü. (G. Doerfer, s. 544).
38. **wòtuò** "ortak, arkadaş, ticaret ekibi, tüccar" < Moğ. *ortok* < tü. *ortaq*, HWC., s. 360. <Tü. (G. Doerfer, 534).
39. **wūjímén** "üzüm" < Moğ. *üjem*, HWC., s. 363. <Tü. üjüm (G. Doerfer, s. 545).
40. **xīlà** "sarı, yumurta sarısı" < Moğ. *sir(a), sar*, HWC., s. 367. <Tü. sarıg "sarı"(G. Doerfer, s. 539).
41. **zhāilǔhùachì** "yargıç" < Moğ. *jarguçi*, HWC., s. 402. <Tü. (G. Doerfer, s. 530).
42. **yǐnà** "uyumlu, sevilen kimse" < Moğ. *inag*, HWC., s. 389. <Tü. inag"samimi, dost"(G. Doerfer, 529).

43. **zhālīchī** "yarlıkçı, fermanı duyuran" < Moğ. *jarliğçi*, HWC., s. 401. <Tü. jarlig "karar name"(G. Doerfer, s. 530).

44. **zhālūhū** "dava" < Moğ. *jargu*, HWC., s. 401. <Tü. jargu "dava"(G. Doerfer, s. 530).

45. **zhādā** "yada(taşı)" < Moğ. *jada*, HWC., s. 402. <Tü. jada "yağmur büyü" (G. Doerfer, s. 530).

2. Mançucadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Mançuca kaynaklı gösterilen kelimelerden 7'sinin Türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimeler şunlardır:

1. **ālīxī** "avı kuşatma" < Nüzhen* . *abalaci*, HWC., s. 7. <Tü. aba"av"(G. Doerfer, s. 521).

2. **àixīng'ā bātūlū** "Qing sülalesi döneminde savaşta hizmet gösterip ödül kazanmış yöneticilerin adı" < Man. *aisingga baturu aisingga* " faydalı"; *baturu*"savaşçı, kahraman" anlamındadır], HWC., s. 17. <Tü. batur (G. Doerfer, s. 524).

3. **āndá** "arkadaş, ortak" < Man. *anda*, HWC., s. 21. <Tü. (G. Doerfer, s. 522).

4. **duōluó** " tören, hak, kanuna uygun" < Man. *doro*, HWC., s. 87. <Tü. törö"hak"(G. Doerfer, s. 543).

5. **é'ěrqn** "elçi" < Man. *elcin* [<tü. *elči(n)*], HWC., s. 90-91

6. **shīlū** "hayvan sürüsü" < Man. *suruk*, HWC., s. 315. <Tü. sürüg"sürü"(G. Doerfer, s. 540).

7. **wùzhūmēng'ān** "Qing sülalesi dönemindeki memuriyet ünvanı, binbaşı" < Nüzhen. *uju mingan*(*uju* "baş"; *mingan*"bin" anlamındadır), HWC., s. 364. *mingen* "bin" <Tü. (G. Doerfer, s. 533).

3. Kıtancadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Kıtanca kaynaklı gösterilen kelimelerden 8'i Türkçe kökenlidir. Bunlar şunlardır:

1. **ān\á[én\i** "Liao sülalesi dönemindeki memuri görev adı" < Kıt. [< Tü. *ajaçi*], HWC., s. 14

2. **bào lǐ** "Liao sülalesi döneminde kötü insanlara karşı nefret ifade eden kelimedir, asıl anlamı 'pars'tır < Kıt. [<Tü. *bars* "pars"], HWC., s. 38

3. **dálàgān** "Liao sülalesi dönemindeki memuri görev adı" < Kıt. *darkhan*, HWC., s. 69. <Tü. darqan(G. Doerfer, s. 528).

4. **dǎbì** "saygı sunmak" < Kıt. *tabīg / tabuğ* < Tü. *tabuğ*, HWC., s. 71

5. **hālǎ** "kara, siyah" < Kıt. *khara* [Moğ. *Xara* "siyah" kelimesiyle ilgisi vardır], HWC., s. 130. <Tü. qara (G. Doerfer, s. 536).

---

* Nüzhen, Mançuların diğer bir adıdır.

6. **méilǐ** "Liao sülalesi döneminde memuri görev adı" < Kıt. < Tü. *Buiruk* "vezir, aslında fermanı ileten memur anlamındadır", HWC., s. 233

7. **mòfúhè** "Liao sülalesi döneminde kabile şeflerine verilen ad" < Kıt. muhtemelen Türkçe *bağa* "küçük" olabilir, HWC., s. 246

8. **yǐlǐjīn** "Kıtan kabilesinin siyasi ve askeri önderi" < Kıt. *irkin / erkin* < Tü. *irkin / erkin*, HWC., s. 388

4. Tibetçeden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Tibetçe kaynaklı gösterilen kelimelerden 3'ünün kökeni Türkçe ile ilgilidir. Bunlardan *emçi* Türkçe kökenlidir, ancak diğer ikisinin kökeni tartışmaya açıktır. Bunlar şunlardır:

1. **āmǔjǐ** "Lasa bölgesinde Tibetlerin doktorlara verdikleri ad" < Tb. *emtçhi*, HWC., s. 9, <Tü. *emçi* "doktor" (G. Doerfer, s. 529).

2. **gǔdélǐ** "ipar" < Tb. *gou deri*, *gou* "koç", *deri* "koku" anlamındadır, Türk ve Moğol dil ailesinden geldiği söyleniyor, HWC., s. 123

3. **wūlā** "angarya" < Tb. *ula*, muhtemelen Farsçadır, Türkçe olduğu da söyleniyor, HWC., s. 361

5. Tacikçeden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Tacikçe kaynaklı gösterilen kelimelerden sadece 1'i Türkçe kökenlidir. Bu da şudur.

1. **qiáoluòkè** "Taciklerin giydikleri bir çeşit deri ayakkabı" < Tac. *t̪horug* < Uyg. *qoruk*, HWC., s. 286

6. Rusçadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Rusça kaynaklı gösterilen kelimelerden Türkçe kökenli olanlar 21'dir. Bunların kaynak dildeki orijinal şekilleri de verilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. **ā ērshēn** "Rus ölçüsü, eski Ruslarda 0,71 metreye eşit uzunluk ölçüsü, < Rus. *arşın*, HWC., s. 4. bkz. STRY., s. 40)

2. **ānǐěf** "1. Altay bölgesinde oba; 2. Moğol göçmenlerinin yurdu; 3. Kırgız Cumhuriyetinde köy" < Rus. *ayıl*, HWC., s. 14. bkz. STRY., s. 41

3. **bèiyǐlèbèiyī** "Orta çağ Osmanlı imparatorluğundaki valilere verilen ad" < Rus. *beilerbey*, HWC., s. 39

4. **biéyī** "bey" < Rus. *bey*, HWC., s. 46. bkz. STRY., s. 74

5. **bōjiādi'ěr** "savaşçı, yiğit, özellikle Rus halk rivayet ve destanlarındaki güçlü kahramanları gösterir" < Rus. *bogatır*, HWC., s. 48. bkz. STRY., s. 82

6. **bùzhà** "boza" < Rus. *buza*, HWC., s. 60. bkz. STRY., s. 90

7. **chángéqín** "Azerbaycanda bir çeşit telli çalgı" < Rus. *çeng*, HWC., s. 63. bkz. ATS., s. 198

8. **chāngkēbùzīqín** "Özbeklerde bir çeşit ağız kopuzu" < Rus. *çang - kobuz*, HWC.,

HWC.'de İngilizce kaynaklı gösterilen kelimeler arasında Türkçe kökenli 9 kelime bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

1. **āhā** "Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde önemli yetkililere verilen hürmet adı" < İng. *aga*, *agha* < Tü. *Agha* "sahip, efendi", HWC., s. 4
2. **ʿbāilānжіé** "İslamda dini bayram" < İng. *Bairam* < Tü. *bāiram*, HWC., s. 34
3. **bāxiā** "Eskide Türkiye ve Mısırda yüksek dereceli ordu ve memuri yetkililere verilen ad" < İng. *pasha*, *pacha* < Tü. *pāshā*, *bāshā* (*bāsh* "baş, önder"), HWC., s. 31
4. **bèyī** "bey" < İng. *bey* < Tü. *bey*, HWC., s. 39
5. **bùzūjīqín** "Yunan kökenli bir çeşit uzun saplı çalgı aleti" < İng. *bouzouki* / *bousouki* < Çağdaş Yunanca. *mpouzouki*, muhtemelen Türkçe'den gelmedir, HWC., s. 60
6. **kùlǔ** "kuruş, Türkiyenin para birimi" < İng. *kurus* < Tü., HWC., s. 192
7. **fl Ğrēnīqālī(bīng)** "yeni çeri" < İng. *Janizary* / *janizary* ; *Janissary* / *janissary* < Fr. *janissaire* < İt. *giannizzero* < Tü. *yenicheri*, asıl anlamı " yeni ordu" < *yeni-cheri* "ordu", HWC., s. 291
8. **táyī** "1. eskide Cezayirdeki yerli yetkililere verilen ad; 2. Kuzey Afrika İslam ülkelerindeki paşa" < İng. *dey* < Tü. *dāi* " dayı ", aslında büyüklere saygı ifadesiydi, HWC., s. 336
9. **tūomǎ** "tümen, on bin" < İng. *toman* < Far. *tūman* < Tü. *tūman* "çok, on bin", HWC., s. 349

Netice itibariyle, Çinceye doğrudan ve dolaylı olarak pek çok Türkçe kelime geçmiştir. Bazıları ise aslen yabancı kökenli olup önce Türkçeye girip yerleşmiş, daha sonra Çinceye geçmiştir. Ancak bu rakamları son ve kesin rakam olarak kabul etmemek gerekir. Çünkü konuyla ilgili etimoloji çalışmaları derinleştirilirse, bu rakamlar değişebilir. Biz bu rakamları Türkçeden Çinceye geçen kelimeler hakkında bir fikir vermek için gösterdik.

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
ATS.	: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1-11, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1994
bkz.	: bakınız
Çin.	: Çince
Far.	: Farsça
G. Doerfer	: Gerhard Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band IV, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1975.
Hun.	: Hunca
HWC.	: HANYU WAILAICI CIDIAN (Çince'deki Yabancı Kelimeler Sözlüğü), Shanghai Cishu Chuban She(Shanghai Sözlük Neşriyatı), 1984
İng.	: İngilizce
Kaz.	: Kazakça
Kırg.	: Kırgızca
Kıt.	: Kitanca
KS.	: Yudahin, Kırgız Sözlüğü, 1-2,
KTS.	: Kazak Tıllıng Sözdigi, Ultık Gılım Akademiyası, Almatı, 1999
Man.	: Mançuca
Moğ.	: Moğolca

Özb.	: Özbekçe
Rus.	: Rusça
Siy.	: Siyanpiçe
STRY.	: E. N. Şipova, Slovar Tyorkizmov f Russkom Yazike, İzdatelstvo "Nauka" Kazahskoi SSR, Alma-Ata, 1976
Tac.	: Tacikçe
Tb.	: Tibetçe
TDS.	: Türkmen Dilinin Sözlüğü, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı, Aşgabat - 1962
TS.	: Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1988
Tü.	: Türkçe
Uyg.	: Uygurca
XHC.	: XİANDAI HANYU CIDIAN(Çağdaş Çince'nin Sözlüğü), Shangwu Yinshu Guan, Pekin, 1986

Bazı işeretlerin ses değerleri:

- q - ç (Uygurcada)
- q - k (Özbekçede)
- x - ş (Çince ve Uygurcada)
- x - h (Diğer dillerde)
- qh - k
- dz - c
- ғ

ORTA ASYA ÜLKELERİNDEKİ ETNİK YAPININ BÖLGE GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

The Effects of Ethnic Structure in The Central Asia to the Region's Security

Hasan KARA*

Özet

Orta Asya olarak bilinen bölge Asya'nın merkezinde, Hazar Gölü, Rusya, Çin, Pakistan, Afganistan ve İran'ın arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile burada beş yeni cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu bu yeni cumhuriyetlerde değişik Türk topluluklarına ait guruplar nüfusun % 80'ini meydana getirmektedir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan Asya'nın bu bölgesinin kapladığı alan 4 milyon km²'yi, toplam nüfusu 50 milyonu geçmektedir. Rusya ve Çin gibi güçlü, Ortadoğu gibi karışık bir bölgeyle komşu olan ve Asya'nın içine sıkışmış bu kapalı coğrafya üzerinde; bölgesel ve dünya güçlerinin "Büyük Oyun" diye adlandırılan düşünceleri bulunmaktadır. Güçlü devletler amaçlarını gerçekleştirebilmek için bölgenin zayıf noktalarına yönelmek isteyeceklerdir. Orta Asya'nın en zayıf noktası ise; Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık bir zamanda gerçekleştirdiği karışık etnik yapısıdır. Hepsi Türk olan ve yaşadıkları bölgeye göre isim alan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tatar gibi guruplar buradaki her devletin içerisinde karmaşık bir dağılışı göstermektedir. Günümüzde otoriter liderler tarafından yönetilen ve çok sesliliğe izin verilmeyen bölge ülkelerinde yakın gelecekte daha demokratik söylemlerle birlikte dış güçlerin etkisiyle etnik gurupların hareketlenme ihtimali yüksek gözükmektedir. Hafızalardaki tazeliğini koruyan Yugoslavya ve günümüzde karmaşık şekil almaya başlayan Irak örnekleri de bu görüşü kuvvetle desteklemektedir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri yakın gelecekte etnik bir problem yaşamamak için uluslar arası arenada dengeli politikalar takip etmek ve kendi aralarında işbirliğini kuvvetlendirmek zorundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri, Etnik Yapı, Güvenlik

Abstract

The area known as the Central Asia lies in the center of Asia, among the Caspian Sea, Russia, China, Pakistan, Afghanistan, and Iran. As a result of the collapse of the Soviet Union, five new republics emerged here. In these new republics- Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirghizia, and Tajikistan % 80 of the population is composed of groups belonging to various Turk Societies. This part of Asia, which is rich in terms of natural sources, covers a land larger than 40 million km² and has a population of over 50 million. Regional and global powers have some ideas called "the Big Game" on this land, which is surrounded by two powerful countries, Russia and China, and by the Middle East, which has conflicts in it self. Powerful countries will want to go into the weak points of the land in order to materialize their aims and the weakest point of Central Asia is the complex ethnic structure caused by the U.S.S.R in a 70 years' time. All being Turks and named according to where they live, Uzbeks, Kazaks, Tatars, Kirghizes, range in population in each state. It is highly probable that the ethnic groups, being governed by authoritarian leaders for the time being, will act for their independence in a short future as a result of more democratic sayings and the influence of the other powers. Two examples, Yugoslavia, which still remains in our memories and Iraq, which is getting more and more conflicted today, strongly support this idea. Turk Republics in the Central Asia must have strong coordination among them selves and lead balanced policies in the international politics in order not to face problems emerging from ethnicity.

Key Words: Central Asia, Turk Republics, Ethnic Structure, Security

---

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi.

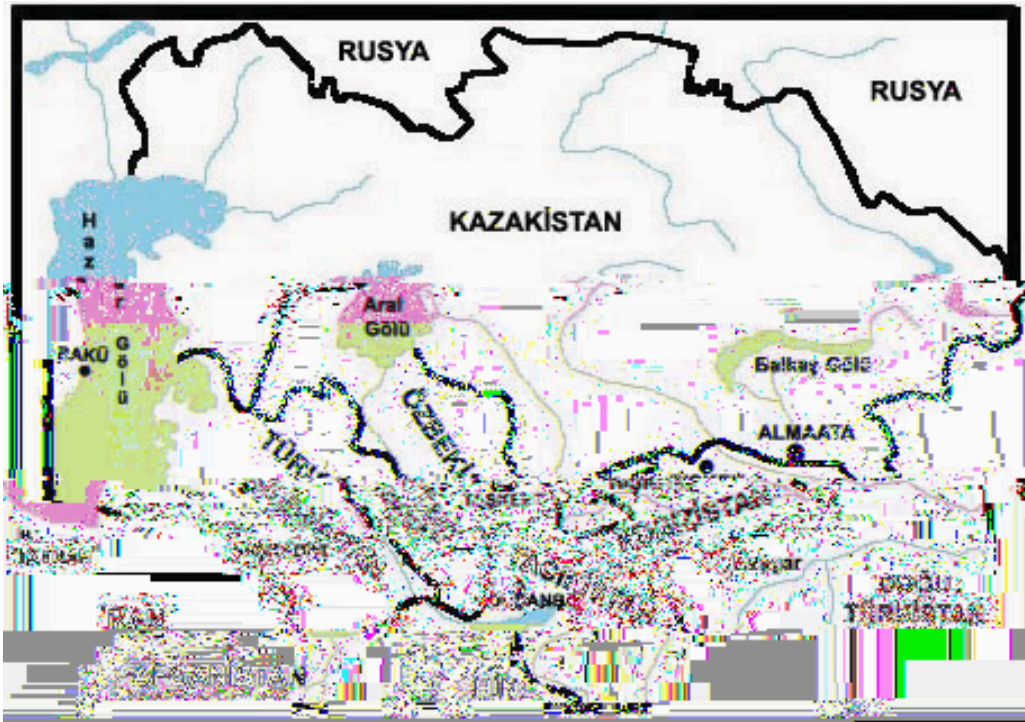
Orta Asya'nın Yeri ve Önemi

Eski dünya karalarından olan Asya kıtası, 44 milyon km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en büyük kara parçası durumundadır ve dünya nüfusunun da 2/3'sine yakını barındırmaktadır. Dünyanın en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan Asya kıtasındadır. Dünyanın en geniş alanlı devletlerinden Rusya ve Çin kıtanın toplam yüzölçümünün yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Bir çok medeniyete ev sahipliği yapmış bulunan Asya kıtası tarihi devirlerden beri büyük yerleşmelere sahne olmuş, tarihin akışını değiştiren bir çok olay (Kavimler göçü gibi) bu coğrafyada cereyan etmiştir. Dünyanın en eski ticaret yollarından olan ve bölge ekonomisi ve gelişmesine önemli katkılar sağlayan İpek ve Baharat yolları, Asya'nın doğu yarısından başlamıştır. Yolları ve zenginliğinden dolayı tarihte bir çok hükümdar bölgeyle ilgilenmiştir.

Asya kıtasının merkezinde bulunan ve "Orta Asya" olarak bilinen unutulmuş bölge, Sovyetler Birliği'nin yıkılması, yeni devletlerin kurulması petrol, doğalgaz ve diğer zenginlik kaynaklarıyla yeniden dünya gündemine gelmiş ve dünyanın dikkatleri yeniden söz konusu sahaya çevrilmiştir.

Orta Asya coğrafi olarak batıdan Hazar Gölü ile başlamakta doğuda Çin'in batısındaki (Doğu Türkistan) Sincan bölgesinin doğusuna kadar devam etmektedir. Kuzeyde Rusya'nın güneyi ve Kazak bozkırlarından güneyde İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey kesimlerini içine alacak şekilde uzanmaktadır (Şekil 1). Dolayısıyla Orta Asya; merkezinde Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yer aldığı "Türk Dünyası veya Batı Türkistan" ile bunun etrafında Hazar Gölü, Sincan (Doğu Türkistan), Güney Rusya, İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleriyle çevrili dünyanın en geniş ve en stratejik coğrafyasının adıdır.

Şekil 1. Orta Asya'nın Lokasyon Haritası.

Orta Asya'ya Merkezi Asya, İç Asya gibi isimler de verilmektedir. İngilizler bölge için akraba milletler topluluğu anlamında "Turcic", Ruslar "Türk Dilli Halklar", tabirlerini sıklıkla kullanmaktadırlar. Bölgeden "Türk Dünyası", "Batı Türkistan", "Türki Cumhuriyetler" gibi isimlerle de bahsedilmesi bu tabirleri kullanan devletlerin temenni ve arzularıyla ilgilidir (Kavuncu, 1998). Kuzey Amerika'ya Anglo Amerika, Güney Amerika'ya Latin Amerika, Kuzey Afrika'ya Arap Afrika'sı demek ne kadar doğru ise;

Orta Asya'ya "Türk Asya'sı" demek en az onlar kadar doğru olacaktır. Zira buradaki topluluklara Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen, Özbek gibi isimler kullanmanın siyasi coğrafya açısından fazla önemi bulunmaz (Özdağ, 2001).

Orta Asya bölgesi; İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm gibi dinlerin kesişme noktası olmasının yanı sıra, Türk, Çin, Fars, Slav, Hint medeniyetleri gibi büyük medeniyetlerin bir araya geldikleri tampon bir bölge durumundadır.

Burada yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan'la Hazar Gölü batısındaki Azerbaycan gibi nüfusun büyük kısmı Türk topluluklarından oluşan ve Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan genç devletler; bölgede üretilen petrol, doğalgaz (Mfa, 2004), altın ve değişik metallere, pamuk, pirinç, buğday, ipek, koyun, kürk ve hayvar gibi tarım ve hayvancılık ürünlerinin önemli kısmına sahip bulunmaktadırlar. Zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarının varlığı ve kaynaklarının nüfuslarına oranlandığında çok fazla olması dikkatleri Asya'nın kalbindeki genç cumhuriyetlere çekmektedir. Hazar Gölü'nün yüz yıldan uzun bir süredir petrol ve doğal gaz deposu olduğunun bilinmesi ve bu kaynakların bölgede yer alan devletler tarafından işletilmeye başlanması bölgeyi cazibe merkezi yaptığı gibi aynı zamanda ekonomik güç haline getirecektir.

2010 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da 100-150 milyon ton petrol ve 100 milyar metreküp doğalgaz ihraç edilebileceği tahmin edilmektedir (Mfa, 2004). Ayrıca üretilen petrol ve doğal gazın muhtelif boru hatları ile dünya pazarlarına sunulması ve yeni alternatif boru hatlarının planlanması, yapılmaya başlanması ve bazılarının tamamlanarak işletilmeye başlanması pastadan daha büyük pay kapabilmek isteyen birçok batılı şirketi ve dolayısıyla devleti harekete geçirmiştir. Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan enerji yolunu Türkiye'ye kaptırmak istemeyen Rusya, boru hatlarının Novorossisk'te toplanarak Türkiye'nin devre dışında kalmasına çalışmaktadır. Yunanistan bile kendi ülkesine ulaşacak hatlar arzulamaktadır. İran bu hatların kendi topraklarından güneye gitmesini isterken, Afganistan ve Pakistan hatta Çin üzerinden hatların geçmesini savunan düşünceler (Cullen, 2002) bulunmaktadır.

Dünyanın dikkatini Orta Asya'ya çeken faktörler sadece yeraltı kaynaklarıyla sınırlı değildir. 2,5 milyara yaklaşan nüfusuyla dünya nüfusunun yarıya yakınına barındıran Çin ve Hindistan bu bölgeye komşu olduklarından kalabalık nüfus her zaman büyük pazar olma özelliğini korumaktadır. Her iki ülkenin de aşırı nüfusundan dolayı işsizliğin fazla olması, ucuz işçi çalıştırmaları ve bunun sonucunda dünya pazarlarına sunulan ucuz ürünlerle haksız rekabet oluşturmaları gelişmiş sanayi ülkelerinin ticaretini tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Çin'in dünyanın en büyük homojen toplumu olması, Tayvan'ın yakaladığı başarıyı Çin'in de başarıma şansının bulunması ve Çin'in taşma sahasının batıdaki Türk dünyasına doğru olma ihtimali (Özdağ, 2001) bölgeyi stratejik yönden biraz daha önemli hale getirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni ortaya çıkmış, kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan ve dış politikalarını orta ve uzun vadeli belirleyememiş 50 milyon nüfuslu genç cumhuriyetler hem pazar olma özellikleri hem de Rusya başbakanlarından Primakov tarafından "Stratejik Üçgen" olarak adlandırılan Çin-Rusya-Hindistan yarı çemberinin tam ortasında bulunmaları dolayısıyla son yıllarda dikkatleri üzerlerine çekmektedirler.

Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yapılan "11 Eylül 2001" saldırılarının ardından dünyanın bir numaralı gündem maddesi haline gelen uluslar arası terör, çoğu zaman suskunluğunu muhafaza etse de muhtelif aralıklarla değişik türlerde eylemler şeklinde ortaya çıkarak hem adından söz ettirmekte hem de dünya gündemindeki önemini korumaktadır. 2003 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen dış kaynaklı bombalı eylemler bu görüşün destekleyicisidir.

Son yıllara kadar hep Ortadoğu (Güneybatı Asya) kökenli kabul edilen uluslar arası terörün kaynak merkezi yakın geçmişte Ortadoğu'dan Orta Asya'nın güneyine doğru sızmış ve bazı bölge ülkelerinin adı terörle sık anılır hale gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından topraklarına binlerce kilometre uzaklıkta olan ve güya güvenliği büyük tehdit altında bulunan dünyanın en süper askeri gücü

olan ABD öncülüğünde önce Afganistan'a hemen ardından Irak'a operasyonlar düzenlenmiştir. 150 binden fazla askerin kullanıldığı bu büyük müdahaleler bazı devletlerce desteklenmiş olmakla birlikte çok sayıda devlet, yapılan müdahalelere karşı çıkmıştır. Terörü önleme bahanesiyle başlatılan ve altında başka çıkar amaçları yatan operasyonlar bölge ülkeleri için güvenlikten ziyade adeta tehdit unsuru haline gelmiştir.

Hazar gölü çevresinde Azerbaycan-Ermenistan gerginliği hariç henüz çok önemli bir olay olmamakla birlikte, Kafkasların karışıklığı, Hindistan-Pakistan arasındaki Keşmir sorunu, Afganistan'ın her türlü müdahaleye rağmen düzelmeyen durumu, Çin'in Doğu Türkistan'a uyguladığı baskı, Rusya'dan tam bağımsızlık isteyecek olan özerk cumhuriyetler Orta Asya'yı adeta olası bir ateş çemberi ile kuşatmıştır.

Orta Asya'da Yaşanabilecek Etnik Sorunlar

Mackinder, Kara hakimiyet teorisinde Orta Asya'nın kuzeyini Kalp Sahası "Heartland", güneyini İç Hilal "Rimland" kabul ederek kalp sahasına ulaşmak için önce iç hilali ele geçirmek gerektiği görüşünü savunmuştur (Özey, 1996). Dünyanın herhangi bir bölgesine hakim olmak isteyen ve mevcut yönetimlerle sorun yaşayan güçlü devletler; buradaki devletleri birbirlerine düşürerek ve iç sorunlarla uğraştırarak zayıflatma, yıpratma, zaman kaybettirme, kaynaklarını azaltma, silah satma, petrol fiyatlarını istedikleri şekilde ayarlama gibi kendileri lehine bölge ülkeleri aleyhine faaliyetlere girişmektedirler.

Dış politika analizcileri önemli olayların dış politik kararlar oluşturmada büyük etkileri olduğunu vurgularlar (Hudson, 2002). Nitekim Irak-İran savaşı sırasında bu durum açıkça yaşanmıştır. Güçlü devletler hem savaşı sürekli körüklemişler hem de taraf olmuşlar, hatta İran'a açıkça karşı olan ABD gibi devletler gizlice silah satmışlardır. İran-İrak savaşı boyunca petrol fiyatlarını ayarlayan Opec devre dışı bırakılarak petrol fiyatlarının dibe vurmasıyla en büyük gelir kaynağı petrol olan İran, ekonomik yönden büyük darbe almıştır. Önümüzdeki yıllarda en büyük gelirleri petrol ve doğal gaz olacak Orta Asya devletleri için herhangi bir savaş veya iç karışıklık durumunda benzer oyunlar yeniden sahnelenecektir.

Dünya haritasına bakıldığında petrol rezervlerine sahip ülkelerle (gelişmiş ülkeler hariç) iç karışıklıklar veya uluslar arası sorunlar yaşayan ülkeler arasında büyük paralellik olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Son yıllarda Ortadoğu'da İran, Irak, Kuveyt, S. Arabistan, Lübnan, Filistin, İsrail, Afrika kıtasında Libya, Cezayir, Nijerya, Gabon, Güney Amerika kıtasında ise Kolombiya ve Venezüella gibi devletler; karışıklıklara, darbelere, savaşlara veya iç çatışmalara sahne olmuşlardır.

Önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan ve kaynaklarını henüz dünya pazarlarına henüz sunmaya başlayan Orta Asya ülkelerinde yakın gelecekte bir takım iç karışıklıkların çıkma ihtimali bulunmaktadır. Churchill'in söylediği "Bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir" sözü modern sömürü metodu uygulayan devletlerin zengin petrol rezervine sahip ülkelerdeki arzularını ortaya koymaktadır. Bu bölgede çıkabilecek veya çıkarılabilecek karışıklıklara en geçerli nedenler arasında; etnik farklılıklar, sınır anlaşmazlıkları, Hazar Gölü'nün paylaşımı, uluslar arası teröre destek verilmesi ve sınır aşan sular sorunu gelmektedir. Bölge ülkelerine hükümetmenin en kolay yolu bu devletlerdeki etnik yapının çeşitliliğinden yararlanmaktadır. Etniklik; milli düzeyde ortak bir hayat biçimi oluşturulamadığı zaman mensup olunan millete karşı alt kimliklerin ortaya çıkması şeklinde açıklanabilir (Erkal 2001). Bölge ülkelerindeki etnik gurupların dağılışına bakıldığında bu duruma uygun oldukları görülmektedir (Tablo 1.).

Orta Asya'daki 5 cumhuriyetin 50 milyonu bulan toplam nüfuslarının yaklaşık % 79'unu değişik Türk toplulukları meydana getirmektedir (Tika 1998). Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar, Beyaz Ruslar, Ermeniler ve diğer gurupların nüfustaki oranı % 21 civarındadır. Türklerin dışındaki nüfusun büyük çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Guruplara Dağılışı*.

ÖZBEKİSTAN		TÜRKMENİSTAN		KAZAKİSTAN	
<i>Etnik Grup</i>	%	<i>Etnik Grup</i>	%	<i>Etnik Grup</i>	%
Özbek	72	Türkmen	77	Kazak	46
Rus	12	Özbek	9	Rus	35
Tacik	4	Rus	7	Ukraynalı	5
Kazak	4	Kazak	2	Alman	3
Tatar	3	Tatar	1	Tatar	2
Kırgız	1	Azeri	1	Diğer	9
Diğer	4	Diğer	3		
KIRGIZİSTAN		AZERBAYCAN		TACİKİSTAN	
<i>Etnik Grup</i>	%	<i>Etnik Grup</i>	%	<i>Etnik Grup</i>	%
Kırgız	60	Azeri	83	Tacik	64
Rus	16	Ermeni	6	Özbek	24
Özbek	14	Rus	5	Rus	5
Kazak	1	Lezgi	2	Kırgız	1
Tatar	1	Diğer	4	Diğer	6
Diğer	8				
AFGANİSTAN		PAKİSTAN		İRAN	
<i>Etnik Grup</i>	%	<i>Etnik Grup</i>	%	<i>Etnik Grup</i>	%
Peştun	40	Pencaplı	55	Farslar	55
Tacik	24	Sindli	13	Azeri	28
Hazara	19	Peştun	10	Arap	3
Özbek	9	Beluci	8	Türkmen	2
Türkmen	2	Afgan	5	Diğer	12
Diğer	6	Diğer	9		

Türk Dünyasında aynı soydan gelen ve aralarında hiç bir fark bulunmayan Türk guruplarının sistematik olarak karıştırılıp ortaya etnik kimlik adı altında ileri yıllarda sorun yumağı haline getirilmesi günümüzden ziyade, 70 yıllık Sovyet politikasının ürünüdür. Ruslar, siyasi sınırlarla bölgeyi böldükleri yetmiyormuş gibi Türk toplumlarını parçalayabilmek için birbirlerine yabancılaştırıcı politikalar benimsemişlerdir (Özdağ, 2001). 1957-1970 yılları arasında Kazakistan'ın bir çok bölgesini tarıma açarak buraya Rus, Beyaz Rus ve Ukraynalılar getirilmiştir (Milner 1993). Yerel kimlikleri hayata geçirerek bölgeyi uzun süre elinde tutmak isteyen Ruslar bölge ülkelerindeki toplulukları birbirlerinin içine sürgün ederek hem onların milli kültürlerini zayıflatmak hem de ileriye yönelik sorunlar yumağı hazırlama girişiminde bulunmuşlardır. Özbekler, Özbekistan'da nüfusun % 72'sini oluştururlarken, Tacikistan'da % 24, Kırgızistan'da % 14 ve Türkmenistan'da % 9'luk bir nüfus oranı meydana getirmektedirler (tablo 1, şekil 2). Türkmenistan diğer topluluklardan en az nüfus oranını barındıran ülkedir. Türkmenistan'da Türkmenlerden sonra sırasıyla Özbekler ve Ruslar gelmektedir. Kendi ülkesinde bazen azınlık durumuna düşen gurup Kazaklar olmuştur. Kazakistan'da nüfusun % 46'sını Kazaklar, % 35'ini Ruslar oluşturur. Kazakların doğum oranı Ruslardan daha fazla olduğu için Kazaklar azınlık durumundan zor kurtulmuşlardır.

Ruslar; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da ikinci, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan'da üçüncü büyük nüfus gurubunu oluşturmaktadırlar. Orta Asya'yı etnik açıdan bu kadar karışık hale getirmek ve aralarına Rus, Ukraynalı, Kırmılı nüfus koyarak birbirleriyle iletişimleri koparma girişimi fazla başarılı olamamıştır. Orta Asya coğrafyasının yüzyıllar boyu Türk kültürü ile yoğrulması bunu sağlayan en önemli faktördür. Bölgenin etnik yapısı, Ortadoğu'daki gibi basit aşiret yapısına benzememektedir. Batılılar kendi ülkelerindeki benzer etnik durumları çağdaş milliyetçilik ile, Türk dünyasındaki farklılıkları ise kültürel çoğulculuk ve mevcut devletten ayrılma şeklinde ifade ederek

* Orta Asya çevresindeki ülkelerdeki nüfusun etnik guruplara göre dağılışı; Özey 1996, Avrasya Dosyası 1998, Edwars 2002, Aygazete 2003 ve Focus 2003 verilerinden yararlanılmıştır.

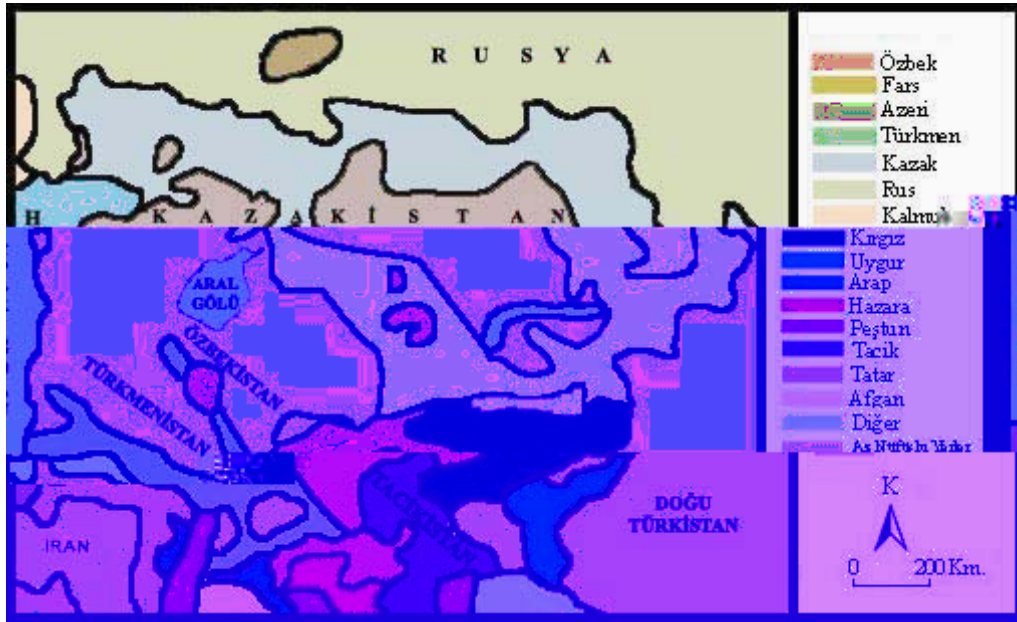
(Erkal, 2001) kendi guruplarını birleştirmeye, diğer toplulukları bölmeye yönelik ikiyüzlülük rneđi sergilemektedirler.

Batılı devletlere göre bölmenin en önemli krkleyicilerinden olan etniklik ateşi Türk dünyasının etrafındaki çemberin en zayıf noktalarından olan İnan-Afganistan-Pakistan hattında da çok belirgindir. İnan nüfusunun % 55'ini Farmlar, % 32'sini Türkler, % 13'n diğer guruplar oluşturur. Pakistan nüfusunda Pencaplılar % 55, Peřtunlar % 10, Sindliler % 13'lk orana sahiptir. Afganistan ise etnik açıdan bölgenin en hassas yeridir. Nüfusunun % 40' Peştun, % 24' Tacik, % 19'u Hazara, % 9'u zbek,

Asya'da kurulan yeni Türk cumhuriyetlerinde henüz gerçek anlamda demokratik bir yapı devreye sokulamamıştır. Türk devletlerinin çoğunun yöneticileri, aynı zamanda eski Sovyetler Birliği döneminin de yöneticileridir. Bu devletlerin iç istikrarı hale eski oligarşik kadrolarca sağlanmaktadır (Akyol,1994). Ülkelerinde mutlak otorite olan, muhalefete şans tanımayan, çok seslilikten hoşlanmayan bu kadroların birer birer görevlerinden ayrılması ve bölgenin her geçen gün daha demokratik yapıya doğru ilerlemesi, yeni etnik seslerinde duyulmasına yol açacaktır. Genç cumhuriyetlerin henüz girmedikleri tehlikeli virajı kazasız olarak atlatalmaları hayati önem arz etmektedir. Sonrasında Asya'nın merkezinde yeni bir sayfanın açılacağı kuvvetle muhtemeldir.

Bütün dünyada bölge için "Yeni Büyük Oyun" dan söz edilmektedir. Bir çok kesim tarafından kabul gören büyük oyun (Brzezinski,1998), Orta Asya'da sahneleneceğine göre, oyunun mekanı nereler olabilir?

Orta Asya etrafı kalın duvarlarla çevrili iç kale hüviyeti özelliğindedir. Kalenin kuzey duvarı baştan başa Rusya ile çevrilidir. Rusya hariç bu duvardan Orta Asya'ya geçmek mümkün gözükmemektedir. Doğudaki Çin seddi tarihi çağlardan beri sağlamlığını muhafaza etmektedir ve buranın da Çin dışında Orta Asya'ya geçit vermesi imkansızdır. Güneydoğudaki duvar kimsenin göze alamayacağı Himalayalarla örüldüğünden geçilmesi zordur ve Hindistan'ın kontrolündedir. Gerçi bu yol bir zamanlar İngilizler tarafından kullanılsa da İngilizlerin bölgedeki eski ağırlığı ortadan kalkmıştır. Her üç yönden bölgeye yönelebilecek tehditlerin aktörleri buraların ev sahipleridir. Orta Asya'ya düşünülen büyük oyun gelişmiş batılı ülkelerden gelecekse duvarın iki zayıf bölümü geçiş için müsait gözükmemektedir. Birincisi batıdaki Kafkaslar, diğeri de güneydeki İran-Afganistan-Pakistan arasındaki bölümdür ki, her iki bölümdeki duvarın muhtelif yerlerinde çatlaklar bulunmaktadır.

Şekil 3. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Etno-Linguistik Gurupların Dağılışı*.

Orta Asya için uluslar arası ilişkiler açısından çok çeşitli senaryolar ileri sürülmektedir. ABD'nin alternatifsiz güç olmasını istemeyen Çin-Rusya yakınlaşması, Çin'e karşı ABD'nin Rusya ve Japonya ile ilişkilerini artırması, Çin-Hindistan-Rusya üçlüsünün yakınlaşması senaryolardan bazılarıdır (Kocaoğlu, 1997). ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri İngiltere'den tam destek almasına rağmen, Avrupa Birliği'nin bazı üyelerinden tepki almış ve nitekim Almanya-Fransa-Rusya ayrı bir cephe olarak

* Orta Asya'daki Etno-Linguistik gurupların dağılışı haritası; Milner 1993, Özey 1996, Cullen 2002 ve Edwards 2002 den yararlanılarak hazırlanmıştır.

belirmiştir. Hazar Gölünü “Hazar Denizi” şekline getirerek pastadan payını artırmak isteyen Rusya, kendisi gibi düşünen İran’la ilişkilerini sıkılaştırmıştır.

Sonuç olarak çok bilinmeyenli denkleme benzeyen yeri ve aktörleri belli olan Orta Asya’daki olası olumsuz gelişmelerin eksik olan sadece figüranlarıdır. Herkesin kendine göre senaryo hazırladığı bölgede buradaki devletlere düşen görev, figüran olarak rol almamaktır. Bunun için alınabilecek önlemlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- Bölge ülkelerinde demokratik yaşama en kısa sürede geçilmek suretiyle demokratikleşme virajı zarar görmeden atlatılmalıdır.
- Ağırlıklı olarak Rusya ile değil, bölgesel ve uluslar arası güçlerle de dengeli ekonomik ilişkiler kurulmalıdır.
- Balkan paktı, Sadabat paktı gibi daha önce denenmiş ve bölge ülkeleri arasında güven ve ilişkileri artırıcı “Türk Paktı” benzeri oluşumlar hayata geçirilmelidir.
- Uluslar arası ve bölgesel kuruluşlara üye olunarak dünya devleti olma yolunda hızlı adımlar atılmalıdır.
- Coğrafi sınırlar ve özellikle Hazar Gölü üzerinde sorun oluşturabilecek tehlikeli söylemlerden uzak durulmalıdır.
- Orta Asya devletleri ve komşu devletler arasında kültürel, askeri, siyasi ve ekonomik işbirlikleri artırılmalıdır.
- Türk ülkeleri arasında müşterek dil birliği, ortak sözlük, ortak okullar, bölgesel olimpiyat oyunları v.s. gibi konularda bütünleştirici çalışmalar yapılmalıdır.
- Türkiye’nin uluslararası tecrübelerinden daha fazla yararlanılmalıdır.
- Uluslararası gerginliğe yol açacak teröre destek olma ve uyuşturucu ticareti konularına gerekli önem verilmeli ve önlemler alınmalıdır.
- Etnik guruplar kesinlikle körüklenmemeli, yurtlarından edilmiş guruplardan problem oluşturanlar komşu devletlerin imkanları oranında mübadele yapılarak stabil hale getirilmelidir.

Rusya’nın tam kontrolünden çıkamamış ve dış arenada kendilerini destekleyecek müttefikleri olmayan Türk cumhuriyetleri; jeopolitik konumlarını değiştiremeyeceklerine, komşularından uzaklaşamayacaklarına ve kaynaklarını yok edemeyeceklerine göre bölgeyle ilgilenen güçlü devletlerle karşı karşıya gelmek zorunda kalacaklardır. Türkiye; kardeş devletleri kurtlar sofrasında savunacak ekonomik ve siyasi güce sahip değildir. Türkiye bulunduğu coğrafyanın en güçlü devleti olmasına rağmen, Orta Asya’nın kaderine etki edecek olayların altına imza atamamaktadır. Zaten Türkiye bu devletlerin bağımsız oldukları ilk yıllarda heyecanla “Türk” kimliğini öne çıkarmış, sonradan uluslar arası konjüktürün ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin gereği politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak Türkiye Avrasya jeopolitiğinde tecrübelerinin katkılarıyla bölgesel ağırlığını biraz daha artırmak durumundadır.

Orta Asya’yı güney ve batıdaki en zayıf yerinden Türkiye, İran, Azerbaycan, Afganistan ve Pakistan’ın içerisinde yer aldığı bir örgütlenme koruyabilecek olmasına rağmen bu pek mümkün görünmemektedir. ABD’nin müdahale yapacağı bölgelerde çok önceden hazırlıklar ve planlamalar yapıldığı bilinmektedir. Bugün ABD’nin sahip olduğu hava ve askeri üsleri, müdahale yaptığı sahalarının yakınındadır. Bölgenin doğusunda açılan Amerikan üssü ileride olması muhtemel olayların adeta habercisidir. O halde genç devletler, Rusya, ABD ve Çin’in gücünü göz ardı etmeden dış politikalarını belirlemek durumundadırlar. Bütün süper güçlerin uzun vadeli büyük planlar yaptığı bölgede karışıklıklara ve olası bir müdahaleye meydan verilmemelidir. Çıkabilecek sorun sadece bölgeyi değil Türkiye’yi de içine alan geniş bir çemberi dolaylı olarak etkileyecektir.

Kaynaklar

- 📖 Akyol, Taha, *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul 1994.
- 📖 Allen, Thomas- B., Sincan, *National Geographic*, Temmuz 2002 s. 120-151.
- 📖 Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Çöküş*, Çeviren Gül Keskil-Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.
- 📖 Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.
- 📖 Cullen, Robert, Hazar Denizi, *National Geographic*, Şubat 2002 s.120-153.
- 📖 Edwards, Mike, Orta Asya Dünyaya Açılıyor, *National Geographic*, Şubat 2002 s.160-177.
- 📖 Erkal, Mustafa, Zihinlerdeki belirsizlikler: Etniklik ve Kimlik, *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, Sayı:Kasım-Aralık 2001.
- 📖 Hessler, Peter, Çin'in Kadim Geçmişinin Yeni Hikayesi, *National Geographic* Temmuz 2003 s.36-55.
- 📖 Hudson, V.M.-Vore, C.S., *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, (Derleyenler Erol Göka-Işık Kuşçu), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- 📖 Kavuncu, Orhan, *Türk Dünyası Genel Bakış*, Selçuklu Vakfı Yayın No:2, Ankara 1998.
- 📖 Kocaoğlu, Mehmet, *Pero-Strateji*, Türkeli Yayınları, Ankara 1997.
- 📖 Milner, Robin, *Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi*, Çeviren Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- 📖 Mütercimler, Erol, *21 Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji*, Erciyes Yayınları, İstanbul 1997.
- 📖 Oktan, Pulat, Sincan ve Uygurlar, *National Geographic*, Temmuz 2002 s.152-157.
- 📖 Özdağ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- 📖 Özey, Ramazan, *Türk Dünyası*, Özeğitim Yayınları No:11, İstanbul 1996.
- 📖 Pauw F. De, *Turkey's Policies In Transcausia Contested Borders In The Caucasus*, Brüksel 1996.
- 📖 Tika Avrasya Dosyası, *Türk Dünyası Özel Sayıları*, Ankara 1998.
- 📖 Yanar, Savaş, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- 📖 www. Aygazete.com/Türk Dünyası. 2003.
- 📖 www. Focusdergisi.com.tr/kültür/20364, 2003.
- 📖 www. Foreigntrade.gov.tr./ead/ekonomi/sayi%2011/dpp.htm. 2003.
- 📖 www. Mfa.gov.tr./turkçe/gruph/hh/bölüm8.htm.2004.

